

Mil anys de bisbe Ermengol

- 12 d'abril del 2010 a les 20.00 h
- Sala d'actes de La Llacuna Centre Cultural, Andorra la Vella

Carles Gascón i Chopo

Historiador i tècnic de patrimoni cultural al Consell Comarcal de l'Alt Urgell

▲ **Curriculum**

Lloc i data de naixement: La Seu d'Urgell, 5 de gener de 1970. Ocupació: Tècnic de patrimoni cultural del Consell Comarcal de l'Alt Urgell (des del 2002).

Estudis reglats:

1998: Llicenciatura de geografia i història a la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED).
2004: Diploma d'estudis avançats, dins del programa de doctorat *Sociedad, economía y cultura en la Baja Edad Media*, del departament d'Història medieval, moderna i Ciències i tècniques historiogràfiques de la UNED. 2004: Admissió de la proposta de tesi doctoral titulada *Espiritualidad y disidencia religiosa en la diócesis de Urgel, del último cuarto del siglo XII al primer cuarto del siglo XIV*, a la facultat de Geografia i Història de la UNED.

Publicacions-Llibres:

C. GASCÓN *El catarisme al Pirineu català*. La Seu d'Urgell, Centre d'Estudis de l'Alt Urgell, 1999.
C. GASCÓN *Càtars al Pirineu català*. Lleida: Pagès Editors, 2003.
C. GASCÓN; T. FONT *Els retaules gòtics de la vall de la Vansa i Tuixén*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2006.
C. GASCÓN "Comarcas olvidadas". *Josep Zulueta i el Pirineu l'any 1890*. La Seu d'Urgell: Salòria Edicions (en premsa).

Capítols de llibres:

C. GASCÓN "Altres esglésies de la diòcesi d'Urgell". *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003. p. 150-154.
C. GASCÓN "Els anys més convulsos de la Seu d'Urgell: el comte de Foix, el vescomte de Castellbò i els càtars". *La princesa sàvia. Les pintures de Santa Caterina de la Seu d'Urgell*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. Vic: Museu Episcopal de Vic, 2009. p. 39-48.
C. GASCÓN "Estamariu als segles XI i XII: el desplegament del domini vescomtal". *Sant Vicenç d'Estamariu*. Tresor trobat. Estamariu: Fundació Privada Sant Vicenç d'Estamariu. p. 21-25 (en premsa).

Articles- Prop de 40 articles dedicats preferentment a l'heretgia i al Pirineu en època medieval.

L'any 1010, ja ben entrada la tardor, Ermengol, fill dels vescomtes de Conflent, era consagrat bisbe d'Urgell a la catedral de Santa Maria de la Seu. En vida, el bisbe Ermengol fou un dels personatges més influents en aquells comtats cristians, arraconats als contraforts del Pirineu, que més endavant es fondrien en un país anomenat Catalunya, i desenvolupà una activitat incansable en la millora de la vida material i espiritual dels seus fidels. Bisbe reformador, constructor de ponts i camins, defensor de l'Església, pelegrí i guerrer, Ermengol fou, per damunt de tot, un home del seu temps al servei de la cristiandat i de l'Església d'Urgell.

El futur bisbe Ermengol va néixer a la vila d'Aiguatèbia, al Conflent, cap a l'any 979. Fill de Bernat i de Guisla, vescomtes del Conflent, la seva era la família més poderosa d'aquelles terres, només per sota dels comtes de Cerdanya, els quals gaudien de l'autoritat superior. La vila d'Aiguatèbia és una petita població pirinenca situada a més de 1.300 metres d'altitud, la qual, en aquells anys del segle X, esdevingué el nucli originari del patrimoni de la família vescomtal des que el vescomte Isarn, l'avi d'Ermengol, la va rebre de mans dels comtes Sunifred II i Oliba Cabreta de Cerdanya-Besalú l'any 959. Ermengol de Conflent era el petit de sis germans i, havent estat descartat per aquest motiu de la cursa per l'herència vescomtal, la qual recauria a mans del primogènit, el seu germà Arnau, va prendre els hàbits religiosos, com era habitual en els cabalers de casa bona d'aquella època.

D'aquesta manera, quan encara no tenia 20 anys, Ermengol de Conflent va ser enviat a la Seu d'Urgell, on va ser acollit pel seu oncle Sal·la, germà del seu pare, que era bisbe d'Urgell des de l'any 981 i que es va dedicar a protegir-lo activament i a aplanar-li el camí per ajudar-lo en la seva carrera eclesiàstica. El bisbe Sal·la va determinar la formació i el futur d'Ermengol de Conflent, i tot indica que oncle i nebot es tingueren un gran afecte. La protecció de l'oncle –i la vàlua del nebot– van permetre una ràpida escalada en els principals càrrecs de responsabilitat del bisbat, de manera que l'any 1003 ja era ardiaca d'Urgell, cosa que equivalia a la segona autoritat dins de l'àmbit diocesà, just per darrere del bisbe. Pels voltants d'aquelles dates, el mateix bisbe Sal·la pactava amb el comte Ermengol I la successió del seu nebot com a bisbe d'Urgell a canvi de 250 *penyas* pagadores en dos terminis, o una quantitat equivalent en espècies. Aquesta transacció tècnicament equivalia a la simonia, una pràctica de compra de càrrecs eclesiàstics amb diners que cap a la segona meitat del segle XI, a partir del triomf de la reforma gregoriana, seria condemnada per les mateixes autoritats eclesiàstiques. Però allò encara quedava molt lluny i aquesta pràctica no era tan sols habitual, sinó que tot sovint era una garantia per al poder secular de situar al capdavant de la diòcesi un titular digne i mínimament preparat.

L'any 1010 els comtes Ermengol d'Urgell, Bernat de Besalú i Ramon Borrell de Barcelona encapçalaren una expedició a Còrdova. Eren nombrosos els clergues que acompanyaren els expedicionaris, entre d'altres el bisbe de

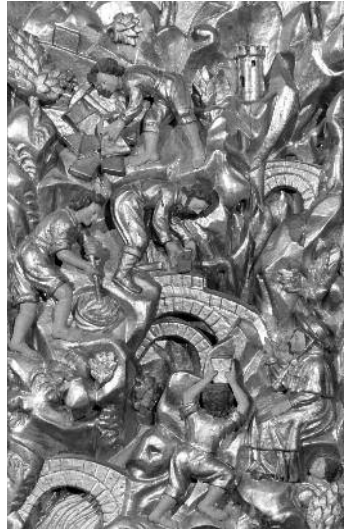
MDU, retauló de l'urna de fusta, segle XVII.
Figura de Sant Ermengol

Barcelona. El bisbe d'Urgell, en canvi, no acompanyà l'expedició. Era massa gran per emprendre un camí tan perillós: cal recordar que feia prop de trenta anys que era bisbe d'Urgell. Hi ha qui pensa que seria el seu nebot, el futur bisbe Ermengol, el màxim representant eclesiàstic del bisbat d'Urgell en aquella expedició, per bé que, de moment, no en tenim cap prova concloent. El bisbe Sal-la morí al castell de Gelida, al Penedès, el 29 de setembre de l'any 1010, possiblement mentre esperava el retorn de l'expedició cordovesa. Un cop mort el bisbe Sal-la, i malgrat la mort del comte Ermengol I durant l'expedició, s'activaren els mecanismes concertats anys enrere per garantir la seva successió en la persona de l'ardiaca Ermengol, qui, a començament de novembre d'aquell mateix any, ja figurava en la documentació com a bisbe d'Urgell.

Un cop al capdavant de la diòcesi urgellenca, el bisbe Ermengol va procedir a emprendre la reforma de la canònica catedralícia. La canònica era un cos de clergues que vivien en comunitat —els canonges— els quals eren de la màxima confiança del bisbe i s'encarregaven del culte i la gestió del conjunt catedralici, a banda de determinades tasques de govern que els delegava el bisbe. La canònica

funcionava segons unes normes fixades al sínode d'Aquisgrà de l'any 789 que, amb el pas dels segles, havien quedat desfasades, alhora que s'havien corromput els costums dels canonges que la integraven. Davant d'aquesta realitat cada vegada més indesitjable tant per als bisbes com per als fidels, la reforma de les canòniques s'havia incorporat a l'agenda dels bisbes catalans: a Vic ja s'havia dut a terme l'any 957 i a Barcelona el 1009, l'any abans de la consagració del bisbe Ermengol. Amb aquests precedents, molt particularment el del cas barceloní, molt més recent, el bisbe Sal-la ja hauria preparat la reforma de la seva canònica quan li arribà la mort i, finalment, l'acabaria promulgant el seu nebot, el nou bisbe Ermengol, el 18 de novembre d'aquell mateix any de 1010 en presència del comte d'Urgell —en aquells moments l'infant Ermengol II, fill d'Ermengol I, que havia mort a l'expedició a Còrdova—, el de Barcelona i el de Cerdanya, així com de l'arquebisbe de Narbona —del qual depenien tots els bisbes catalans abans de la reinstauració de l'arquebisbe de Tarragona, un segle més tard— i tot un reguitzell de bisbes catalans i occitans. El contingut d'aquesta reforma implicava el retorn a la vida en comú dels canonges —que en aquell moment eren onze en total—, així com la definició d'una personalitat jurídica clara amb un pressupost propi, per tal que pogués gaudir d'una més gran llibertat d'acció davant els poders laics i aconseguir centralitzar l'elecció dels futurs prelats urgellencs.

Per aquells mateixos anys de principis del seu pontificat, el bisbe Ermengol rebia de la mà del comte Ramon Borrell de Barcelona —que actuava com a tutor del seu nebot, el jove comte Ermengol II d'Urgell— la jurisdicció sobre la seu episcopal, és a dir, sobre la Seu d'Urgell, una donació plena de conseqüències de futur pel fet que determinaria el predomini total dels successors del bisbe Ermengol sobre la població i el seu petit terme fins a la promulgació de la Constitució de

Catedral, taula del retaule de fuste, inici del segle XVII. Sant Ermengol en les obres de construcció de ponts

Cadis del 1812: un maridatge indissociable que caracteritzaria la història d'aquestes terres durant la resta de l'edat mitjana i tota l'edat moderna. Amb aquestes noves responsabilitats jurisdiccionals, el bisbe va cuidar de millorar la vida de la petita vila catedralícia i d'engrandir-la mitjançant l'ampliació i la reforma de l'antiga catedral carolingia i de la promoció de la construcció de nous temples que envoltarien aquest nucli catedralici. Així mateix, també va afavorir l'enriquiment de la població i dels seus habitants mitjançant la revitalització del seu caràcter de vila de mercat —el de la Seu és un dels mercats més antics que es coneixen a Catalunya, documentat des de l'any 1029, precisament en ple pontificat del bisbe Ermengol—, un enriquiment que aprofundiria amb la seva decidida actuació de millora de les infraestructures regionals.

El carisma del bisbe Ermengol i la seva autoritat eclesiàstica es barrejaren per força amb els afers temporals i la política. La mort prematura del comte Ermengol I i la llarga minoria d'edat del seu fill i hereu havien deixat el comtat —i de retruc l'Església d'Urgell— sotmès al caprici i la violència d'uns nobles cada vegada més ambiciosos, que aprofitaven aquest buit de poder per acaparar drets i possessions en contra del poder públic: ens trobem a l'avantsala de la feudalització de la societat catalana. Per aquest motiu l'Església d'Urgell havia rebut noves responsabilitats de govern sobre diversos territoris i necessitava garantir-ho davant les arbitriïtats dels senyors. Aquesta necessitat conduí el bisbe Ermengol a Roma en tres ocasions durant els primers temps del seu pontificat: l'any 1011, el 1012 i, segurament, l'any 1016 o el 1017, amb la intenció d'obtenir nous privilegis papals per a la seva església i de veure reconegudes i garantides les noves possessions que anava acumulant l'Església d'Urgell i el seu bisbe. Val a dir que en aquests moments immediats al canvi de mil·lenni, els bisbes de la Seu d'Urgell encara no tenien drets jurisdiccionals sobre les valls d'Andorra: la senyoria no arribaria fins a l'any 1133 amb la compra per part del bisbe dels drets comtals, i la cosenyoria amb els comtes de Foix encara trigaria més a implantar-se. No obstant això, ja en temps del bisbe Sal·la l'aleshores comte Borrell II de Barcelona i Urgell havia delegat en el bisbe una part de les seves responsabilitats polítiques sobre les Valls, i també va cedir els seus alous a la mitra, unes cessions que acabarien recaient a mans del bisbe Ermengol a la mort del seu oncle i que generarien un primer nucli de responsabilitat episcopal sobre Andorra que s'aniria ampliant de forma progressiva.

En canvi, el bisbe Ermengol va haver de cedir en la qüestió del nou bisbat de Ribagorça, un bisbat que havia nascut al segle X amb la segregació de les parròquies més occidentals del bisbat d'Urgell per imposició de les autoritats seculares d'aquells territoris, que volien tenir un bisbat a la seva mida i sense intermediaris de cap mena. Protegit per Sanç el Major, rei de Navarra, aleshores el monarca més poderós de la Hispània cristiana, el bisbe Ermengol va haver de transigir amb els bisbes de Ribagorça i va reconèixer el nou bisbat, per bé que ho va fer sota uns lligams de dependència vers els bisbes urgellencs, que van quedar ben plasmats amb l'elecció i la consagració del bisbe Borrell de Ribagorça l'any 1017 a la Seu d'Urgell. Amb tot, aquests lligams s'anirien afeblint amb els anys i, finalment, el bisbat de Ribagorça, amb seu a Roda d'Isàvena, es consolidaria com a entitat diocesana diferenciada i es convertiria, un segle més tard, en l'embrió del bisbat de Lleida. Els afanyos del bisbe Ermengol per protegir i engrandir l'Església d'Urgell el van portar a sostenir diversos plets contra altres senyors, eclesiàstics o no, que pretenien qüestionar drets que el bisbe urgellenc assumia com a propis de la seva església. Les turbulències polítiques protagonitzades pels incipients senyors feudals obligaven a mantenir la guàrdia ben alta. Possiblement el plet més cèlebre mantingut pel bisbe Ermengol fou el celebrat a l'església de Sant Pere de

Ponts l'any 1024, en el qual l'abat de Santa Cecília d'Elins reclamava al bisbe Ermengol l'església de Cortiuda, a l'actual municipi de Peramola, i els delmes del castell de Castelló. La fama d'aquest plet és deguda a dos factors determinats: d'un costat, pel fet de ser representat a un quadre de l'obra dramàtica *El Retau-le de Sant Ermengol*, que es representa cada estiu als claustres de la catedral de la Seu d'Urgell, i de l'altre, pel fet que deu ser la primera vegada que es parla de l'antiga acta de consagració de la catedral d'Urgell, un document fals

Sant Miquel de la Seu d'Urgell

que algunes males llengües n'han atribuït l'autoria al bisbe Ermengol, precisament, tot i que la tendència general és d'avançar aquesta falsificació al segle X.

Per aquella mateixa època, poc abans de l'any 1024, el bisbe Ermengol s'encarrega d'expugnar la població de Guissona, l'antiga lesso romana, de mans dels musulmans. Aquesta acció, que portà el bisbe a encapçalara una expedició armada contra aquesta població de la Segarra, es va produir com a reacció a la conquesta de Montmagastre, Artesa i Rubió per part del comte de Barcelona, fet que amenaçava en un tancament de la frontera del comtat d'Urgell enfront de les terres de l'Islam i, per tant, de futures expansions. En aquest sentit, el bisbe Ermengol actuà, una vegada més, com a substitut de l'acció comtal durant la minoria d'edat del comte Ermengol II i com a portaveu dels interessos urgellencs dins del conjunt català de l'època. La conquesta de Guissona, a més, suposà la creació d'una senyoria perdurable al voltant d'aquesta població, de la qual serien titulars els bisbes d'Urgell fins a l'extinció de l'Antic Règim. Així mateix, va contribuir a afermar la imatge del bisbe guerrer en l'imaginari col·lectiu i, per tant, de la guerra santa davant de l'Islam, cosa que tindria el seu pes en la consolidació de l'ideal de croada.

Però si per una cosa es recorda el bisbe Ermengol és pel seu afany constructiu. No en va és reconegut com a sant patró dels enginyers de ponts i camins, per bé que també va tenir un protagonisme destacat en la promoció de la construcció de temples. Entre tots els nous projectes de construcció d'esglésies, cal destacar les obres de la primera catedral romànica de la Seu d'Urgell, obra de la qual va ser el màxim promotor tot i que no seria consagrada fins a cinc anys després de la seva mort, de la mà del seu successor, el bisbe Eribau. Així mateix, i per dotar la seu diocesana d'un prestigiós conjunt eclesial, també hi va promoure la construcció de l'església de Sant Pere, l'actual de Sant Miquel, adossada als claustres de la catedral; l'església de Santa Eulàlia, les restes de la qual reposen sota l'actual casa consistorial de la Seu, i l'església de Sant Miquel, emplaçada on actualment s'aixeca el convent de Sant Domènec, totes al voltant de la catedral. Així mateix, va tenir un pes específic important en l'edificació del nou temple monàstic de Sant Serni de Tavèrnoles –també consagrat, però, en temps del bisbe Eribau– i de les esglésies de Santa Maria de Coaner, al Bages; Sant Julià d'Estavar, a la Cerdanya, i l'església del monestir de Sant Pere de la Portella, al Berguedà, les tres consagrades per ell mateix. Tot plegat situa Ermengol com un dels grans impulsors del nou estil romànic dins de les nostres terres.

Però la fama perdurable li va arribar, sens dubte, del seu protagonisme singular en l'habilitació

Els pontarrons del congost de Trespunts

de camins i la construcció de ponts, que van permetre millorar substancialment la viabilitat al llarg de la vall del Segre i, per tant, articular molt millor el territori de la capçalera del bisbat d'Urgell. L'impuls de la construcció de camins i ponts acostava el bisbe a les necessitats més quotidianes dels seus fidels –no sempre compartides pel seu entorn clerical– i impulsava el desenvolupament del comerç i l'increment de la riquesa de la diòcesi. Li són atribuïdes les obres del camí de Trespunts, per tal de millorar el pas del congost, i la construcció del Pont de Bar, on trobà la mort. Val a dir que en tots dos casos, els camins construïts o millorats pel

bisbe Ermengol van servir de base a uns itineraris que es mantindrien en plena vigència i ús fins a l'obertura de la carretera de Lleida a la Seu d'Urgell –on arribava l'any 1906– i a Puigcerdà –on calgué esperar-la fins a l'any 1915–. Aquesta febre constructiva i reparadora de camins va tenir, a més, un component pietós, ja que va permetre canalitzar un pelegrinatge primerenc cap a la tomba de l'apòstol sant Jaume, a Galícia, i es convertiria en el principal camí català per accedir-hi durant el segle XI i pràcticament fins a la conquesta cristiana de Lleida, l'any 1149, que permetria l'obertura del pas de la vall de l'Ebre per al pelegrinatge. Val a dir que l'any 1033 el bisbe Ermengol dictava testament i exposava la seva voluntat de pelegrinar a Galícia. Tot i que no sabem del cert si ho va arribar a fer, és ben possible que sí, atesos els seus precedents com a pelegrí a Roma. En qualsevol cas, es convertiria en el primer bisbe català que manifestaria el seu interès per aquell centre de pelegrinatge llunyà.

El dia 3 de novembre de 1035, trobant-se el bisbe Ermengol en una visita d'inspecció de les obres del Pont de Bar, va caure de la bastida i es va obrir el cap. La mort li va arribar a l'instant i el seu nom quedaria vinculat per sempre més al pont de Bar, on actualment encara s'aixeca una petita capella amb la porta encarada a l'antic pont, que fou arrossegat per l'aiguat del novembre de 1982. Les cròniques de l'època ens diuen que ell mateix treballava a les obres del pont, que devien ser força incipients en aquell moment, ja que va caure de la biga que travessava allò que hauria de ser l'ull de l'estructura. Aquesta mateixa crònica explica que Déu va preferir endur-se'l amb ell, ja que no podia sofrir veure com el treball embrutia les mans del seu bisbe estimat i, en un acte de misericòrdia, va permetre que caigués del pont avall per tal que es pogués reunir amb els seus màrtirs. Hi ha moltes llegendes sobre la recuperació del cos del sant, que acostumen a fer-lo baixar riu avall i recuperar-lo en diversos indrets entre el mateix Pont de Bar i Oliana. Una de les més cèlebres explica que fou recollit pels veïns d'Organyà amb ganxes de raier i que per aquest motiu se'ls coneix amb el nom de *ganxos*.

En qualsevol cas, el seu cos fou recuperat pels clergues urgellencs i va ser conduït amb gran cerimònia fins a la catedral, on fou enterrat a l'ala esquerra del temple, aleshores en construcció. Poc temps després, el cos del bisbe Ermengol seria traslladat al costat dret de la catedral, que tenia més importància que l'esquerra des d'un punt de vista litúrgic –recordem, per exemple, que segons el credo, Jesucrist seu a la dreta de Déu Pare– per tal d'obtenir el benefici de la pluja.

Encara més endavant seria ubicat al costat de l'altar de Santa Maria, en una cerimònia que es convertí a la pràctica en una canonització. El primer esment del bisbe Ermengol com a sant data de l'any 1041; el 1044 se sap que ja se celebrava la seva memòria el dia 3 de novembre. Al llarg dels segles, la veneració del sant quedaria vinculada al benefici de la pluja o a la protecció davant dels aiguats. Finalment, al segle XVIII, el papa autoritzaria l'extensió de l'ofici de sant Ermengol a tots els territoris hispànics, cosa que implicava un reconeixement del sant en tota la cristiandat llatina, cosa que no assoliren tots els sants d'extracció local amb un culte que s'havia anat esllanguint amb els segles. Aquest fet coincidiria amb una sèrie d'obres notables per venerar la memòria del sant, com ara la construcció d'una nova capella de Sant Ermengol a la catedral de la Seu d'Urgell, amb el seu retaule i una urna de plata que representaria el punt culminant de l'argenteria catalana del segle XVIII. Més endavant, a partir de final del segle XIX o principi del segle XX, es vincularia la seva figura a la celebració de la fira de bestiar de la Seu d'Urgell, bàsicament pel fet de coincidir la seva celebració amb la festivitat d'aquest sant, que encara se celebra a l'actualitat, per bé que avui en dia aquesta fira –que encara conserva el nom del sant– s'ha traslladat a mitjan octubre. Actualment, però, l'acte que més recorda la vida d'aquest sant, patró de la diòcesi urgellenca, és el *Retaule de Sant Ermengol*, una representació dramatitzada de la vida del sant, segons els textos d'Esteve Albert, que es representa als claustres de la catedral de la Seu d'Urgell des de l'any 1957.